

Олена Жам

**ЕКСПЕДИЦІЇ ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ
У СУМСЬКУ, ХАРКІВСЬКУ, ДНІПРОПЕТРОВСЬКУ ОБЛАСТІ
60-80-их рр. ХХ ст.:
МЕТА, ТЕМАТИКА, РЕЗУЛЬТАТИ**

DOI: 10.5281/zenodo.4678137

© О. Жам, 2021. CC BY 4.0

Мета статті – висвітлити обставини організації та проведення етнографічних експедицій Переяслав-Хмельницького Державного історичного музею (із 1979 р. – Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник) у села Сумської, Харківської, Дніпропетровської областей у 60–80-х рр. ХХ ст. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше досліджені й детально описані в хронологічній послідовності експедиції музею в окреслений регіон. Для розв’язання цієї проблеми залучені книги наказів, обліково-фондова документація Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». **Методи дослідження** дібрано відповідно до поставленої мети. Використання методів джерелознавчого аналізу сприяло систематизації первинної інформації, а використання системного методу дозволило всебічно дослідити історію проведення етнографічних експедицій у Сумську, Харківську, Дніпропетровську області. Приділено увагу передісторії зазначених експедицій. Аналізуються тематика, склад учасників і результати експедицій. Зауважено, що основним завданням цих експедицій було виявлення пам’яток народної архітектури для Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, а також збір предметів музейного значення для комплектування етнографічних колекцій. Їх результатом стала музеєфікація трьох пам’яток: вітряного млина із с. Крисиного Богодухівського р-ну Харківської обл., вітряного млина із с. Довжика Липоводолинського р-ну Сумської обл. та водяного млина із с. Гамаліївки Шосткинського р-ну Сумської обл. **Зроблено висновок** про високу результативність експедиційної діяльності музею у цьому напрямку.

Ключові слова: Переяслав-Хмельницький державний історичний музей, скансен, експедиційна діяльність, пам’ятка народної архітектури, музеєфікація.

Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в м. Переяславі Київської обл. є визнаним науковим і культурним осередком краю, справжньою скарбницею духовності українського народу. Експозиція музею захоплює унікальністю пам’яток народної архітектури та різноманітністю колекцій. Формування цього унікального музейного зібрання стало результатом цілеспрямованої експедиційної діяльності Переяслав-Хмельницького державного історичного музею (з 1969 р. – Переяслав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник) у 60–80-х рр. ХХ ст. На ранньому етапі становлення переяславського скансену (кін. 50-х – 60-ті рр. ХХ ст.) першочерговим напрямком обстежень стали населені пункти Переяслав-Хмельницького, Бориспільського, Баришівського, Яготинського та інших районів Київської області. Надалі пріори-

тетного значення набули систематичні пошукові експедиції на Полтавщину, Черкащину, Чернігівщину з метою проведення комплексного збору польових етнографічних матеріалів, дослідження культури та побуту сільського населення, поповнення відомостей із регіональної етнографії, збір предметів музейного значення для комплектування етнографічних колекцій музею, виявлення пам'яток народної архітектури. Об'єктом для експедицій обиралися, насамперед, найбільш старі за віком села.

Наша увага зосереджена на польових етнографічних дослідженнях 60–80-х рр. ХХ ст. У цей період науково-експедиційна робота була одним із найважливіших напрямків діяльності Переяслав-Хмельницького Державного історичного музею (далі ПХДІМ) і зумовлювалася потребою виявлення пам'яток народної архітектури для Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Головними завданнями науково-експедиційної роботи були: збір та наукова обробка предметів музейного значення, виявлення пам'яток народної архітектури, фіксація відомостей нематеріальної культури. Надалі зібрані матеріали використовували під час створення музейних експозицій і комплектування різноманітних колекцій.

Аналіз історіографії проблеми дає підстави стверджувати, що експедиційна діяльність Національного музею народної архітектури та побуту України загалом привертала увагу дослідників¹, однак експедиції, організовані ПХДІМ у Сумську, Харківську, Дніпропетровську області ще не виступали об'єктом спеціального дослідження.

Експедиційна діяльність є невід'ємною частиною музейної роботи. Необхідність польових досліджень у діяльності музею етнографічного профілю очевидна. Це найбільш ефективна й результативна форма систематизованого комплектування музейного зібрання етнографічними матеріалами. Вона передбачає обстеження конкретного регіону з метою пошуку й обстеження пам'яток народної архітектури, виявлення та збір предметів музейного значення за визначеною тематикою з подальшим всебічним дослідженням їх наукової та історичної цінності.

Першим відрядженням у досліджуваний регіон, згідно книги наказів по ПХДІМ, стала поїздка директора музею М. І. Сікорського в с. Крисине Богодухівського р-ну Харківської обл. наприкінці червня 1966 р. Вона була пов'язана із вітряком, що зберігся у цьому селі. За первинним задумом, у переяславському скансені мали бути представлені пам'ятки млинарства з усієї території України. З цією метою керівництво музею розіслало звернення до керівників усіх рівнів (голів колгоспів, радгоспів, клубів, музеїв, районних та обласних рівнів) із проханням посприяти під час виявлення млинарських будівель та інших пам'яток

¹ Жам О. М., Ткаченко Н. Г., Чередніченко Л. С. Польові етнографічні дослідження Чернігівщини науковцями Переяслав-Хмельницького історичного музею в 60–70-х роках ХХ ст.: історія, тематика, результати. *Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'ятокзнавства* (серія: «Пам'ятки Північного регіону України», № 6). Київ, 2014. Вип. 18(21). С. 56–64; Жам О. М. Спільна експедиція науковців переяславського та київського скансенів на Чернігівщину в жовтні 1960 року: мета, тематика, результати та подальші перспективи (до 50-річчя Музею народної архітектури та побуту України). *Краєзнавство*. 2019. № 3 (108). С. 127–138; Петруня А. П., Ревега Н. М. Експедиційна діяльність на Переяславщині в 50–70 роках ХХ століття за офіційними документами Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Всеукраїнська наукова конференція «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (до 100-річчя започаткування музейної справи на Переяславщині; до 95-ї річниці від дня народження Героя України М. І. Сікорського)*, 29 листопада 2018 року: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 14 (16). С. 393–403; Ревега Н. Експедиції до Бориспільського району Київської області в 50–70 роках ХХ століття за офіційними документами НІЕЗ «Переяслав». *Проблеми розвитку краєзнавства на Бориспільщині: традиції національної культури та формування етносвідомості*: [науковий збірник: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції; Бориспіль–Вороньків, 27 листопада 2018 року] / наук. ред. та упоряд. І. Бакум, В. Литвин, О. Малишевська; ред. рада: В. Байчас, І. Бакум, А. Богуш та ін. Бориспіль: Медіа-центр «ТС», 2019. (Серія «Матеріали науково-практичних краєзнавчих конференцій Бориспільської районної державної адміністрації та районної ради». Вип. 1). С. 119–129.

народної архітектури. У листі-відповіді від 24.10.1965 р. директор радгоспу «Люботинський» відписав М. І. Сікорському: «На Ваше письмо от 15/X-1965 г. совхоз “Люботинский” сообщает, что на территории совхоза интересующих Вас экспонатов нет, т. к. совхоз организован не в селе. Такие экспонаты, а именно ветряк, имеется в Вальковском р-не Харьковской обл., с. Огульцы, а также в с. Крысино Богодуховского р-на Харьковской обл.»². Є припущення про те, що про існування вітряка в с. Крисине М. І. Сікорський міг дізнатися від П. Т. Тронька, уродженця с. Заброди Богодухівського р-ну Харківської обл. Дружні відносини М. І. Сікорського з Петром Тимофійовичем спонукали до активних дій щодо музеєфікації вітряка з його батьківщини. Загальновідомо, що саме завдяки сприянню П. Т. Тронька була виділена земельна ділянка для переяславського скансену. Тому встановлення у музеї зазначеного вітряка М. І. Сікорський розцінював як знак вдячності Петру Тимофійовичу за допомогу. Якщо М. І. Сікорському випадала нагода вести екскурсію у скансені, він неодмінно демонстрував гостям цього вітряка та наголошував, що він із батьківщини П. Т. Тронька. Організацією перевезення пам'ятки займався особисто М. І. Сікорський. У наказі № 18 від 27.06.1966 р. читаємо: «Для організації перевозки і розбори вітряка XIX ст. із Богодухівського району Харківської обл. виїжджаю в командировку на 3 дні»³. Лише через півроку вдалося переконати правління колгоспу «Батьківщина» с. Крисине про передачу пам'ятки Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Для детального обстеження вітряка 3 грудня 1966 р. в с. Крисине був відряджений М. І. Жам – завідувач філіалу «Музей народної архітектури та побуту» (наказ № 36 від 3.12.1966 р.). У липні наступного року в с. Крисине знову виїхав М. І. Жам з бригадою реставраторів для демонтажу та перевезення вітряка (наказ № 15 від 19.07.1967 р.). Роботи тривали з 29 липня по 6 серпня. Невдовзі вітряк було змонтовано. За рахунком він став четвертою пам'яткою вітряного млинарства.

Наступна експедиція відбулася в м. Дніпропетровськ 13–17 жовтня 1967 р. у складі завідувача філії М. І. Жама, старшого наукового співробітника В. І. Слюсаря, реставратора В. О. Осіпова, водія І. І. Теслі. Її метою було оформлення і перевезення половецьких баб для експозиції археологічного розділу Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та військової техніки для експозиції Історичного музею (наказ № 80 від 13.10.1967 р.).

У 1968 р. випала нагода музеєфікувати вітряк із с. Ярославець Кролевецького р-ну Сумської обл. Про нього повідомив мешканець цього села В. Д. Коваленко: «Товарищи Сикорский и Жам! Что же Вы не едете в с. Ярославец по ветрянную мельницу? Неужели Вы упустите момент? Спешите приобрести такой экспонат. У Вас такого нет. Прошу Вас не теряйте время, действуйте побыстрее. Внутри мельницы все в сохранности, она под замком. Прошу Вас быстрее шевелитесь»⁴. Невдовзі зібрання вітряків музею, яке на той час нараховувало 7 одиниць, поповнив перший вітряк шатрової конструкції. Записи у книзі наказів щодо організації експедицій в с. Ярославець відсутні. Лише відомо, що 10.07.1968 р. комісія у складі завідувача філії музею просто неба М. І. Жама, головного реставратора П. Ф. Щербини, техника-будівельника І. Г. Міненка склала акт обстеження вітряка. Імовірно, на цей період і припадає його перевезення.

Вище згаданий В. Д. Коваленко повідомив також, що в с. Гамаліївці Шосткинського р-ну на території Харлампіївського монастиря розташований діючий водяний млин (перебував на балансі радгоспу ім. Леніна). У червні 1969 р. «на розвідку» до с. Гамаліївки було відряджено лаборанта фондів музею Л. С. Кузь-

² Лист директора радгоспу «Люботинський» (м. Люботин Харківської обл.) І. Загребельного директору Переяслав-Хмельницького історичного музею М. І. Сікорському від 24.10.1965 р., вих. № 15 // Архів Жам О. М.

³ Книга приказов исторического музея г. Переяслав-Хмельницкий: начато 2.01.1965 г. окончено 5.05.1969 г. [Рукопис] / [Переяслав-Хмельницкий державний історичний музей] – [1965–1969]. 46 л.

⁴ Лист В. Д. Коваленка М. І. Сікорському та М. І. Жаму (1968 р.) // Архів Жам О. М.

менко (наказ № 26 від 09.06.1969 р.). Попередні перемовини з настоятельницею монастиря щодо переміщення млина до музею у Переяславі результатів не дали. Але М. І. Сікорський з колегами не полишав надію і врешті-решт умовив керівництво монастиря і радгоспу передати водяний млин музею. Пізньої осені 1970 р. будівлю було демонтовано й перевезено до музею. З цією метою у Гамаліївку 9 листопада 1970 р. були відправлені водії І. І. Тесля, М. І. Петруня та реставратори В. М. Сулима, Г. Г. Кулічевський терміном на 5 днів (наказ № 54 від 15.10.1970 р.). Перевезти споруду за одну ходку не вдалося. Наступного місяця знову була відряджена бригада в складі водіїв І. І. Теслі й М. І. Петруні та реставраторів В. М. Сулими, А. Ф. Федоренка, М. Ф. Заболотнього, О. С. Горбенка, В. П. Савика, Г. Г. Кулічевського, Залізінського, Сапунова (наказ № 56 від 01.11.1970 р.). Роботи тривали 15 днів, були призупинені у зв'язку з похолоданням і відновлені навесні–влітку 1971 р.

Одночасно з перевезенням гамаліївського водяного млина в Шосткинський р-н 2–14 листопада 1970 р. для збирання предметів музейного значення був відряджений старший науковий працівник В. П. Шаблевський (наказ № 54 від 15.10.1970 р.). 12–14 лютого 1971 р. його знову направили в Сумську обл. з метою пошуку етнографічних матеріалів (наказ № 4 від 26.01.1971 р.). 15–19 липня 1971 р. В. П. Шаблевський укотре побував на Сумщині (наказ № 18 від 01.07.1971 р.). Цього разу із водієм М. І. Петрунею вони обстежили села Липоводолинського р-ну. Першочерговим завданням був пошук млинарських пристроїв, механізмів, знарядь праці. У вітряку в с. Капустинці були виявлені два молотки ковальської роботи (інв. № Е–1139 (I–II), датовані кін. XIX ст., які використовувалися для наковування млинових каменів, котрі мають два ударні загострені кінці. Нині вони експонуються у Музеї хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». В. П. Шаблевський з'ясував, що в районі збереглося 5 вітряків: у с. Бєєве, Грабщина, Кимличка, Капустинці, Довжик. Вітряк у с. Довжик правління колгоспу «Леніна» погодилося передати до переяславського скансену. Демонтували та перевезли його в серпні 1971 р. Першими, 8–14 серпня, на місце проведення робіт виїхали В. П. Шаблевський та Л. І. Присяжний (наказ № 22 від 30.07.1971 р.). Після того, як організаційні моменти були узгоджені, 11.08.1971 р. для демонтажу та перевезення вітряка виїхали музейні водії І. І. Тесля, М. І. Петруня, Ф. Чирка (наказ № 23 від 10.08.1971 р.). Особливий інтерес викликає параграф 9 вище згаданого наказу, у якому йдеться про те, що І. І. Петруня та В. П. Шаблевський після завершення демонтажу вітряка з с. Довжик 18–20 серпня 1971 р. були відряджені в м. Гадяч Полтавської обл. для виявлення вітряка. За декілька місяців, з 9 по 14 грудня В. П. Шаблевський виїхав до Харківської обл. з метою виявлення вітряків для колекції музею (наказ № 34 від 16.11.1971 р.).

Серед пошукових експедицій ПХДІМ окрему групу складають експедиції на виконання Постанови Кабінету Міністрів УРСР № 105 від 6 лютого 1969 р. «Про виявлення та відбір експонатів для Музею народної архітектури та побуту УРСР» та однойменних рішень Виконавчого комітету Київської обласної ради депутатів трудящих від 25.08.1969 р. № 646 та Виконавчого комітету Переяслав-Хмельницької районної ради № 224 від 25.11.1969 р. З метою виявлення пам'яток для київського скансену 4–14 вересня 1971 р. в Дніпропетровську область виїхали Є. С. Нестеровська та О. І. Юзвікова (наказ № 25 від 30.08.1971 р.). Невдовзі, 22 грудня у 12-ти денне відрядження з цією ж метою і в цьому напрямку був відряджений головний архітектор музею М. Г. Ліхтман (наказ № 39 від 20.12.1971 р.).

З кінця 1970-х рр. акцент експедиційної роботи ПХДІМ змістився із пошуку пам'яток народної архітектури в напрямку проведення комплексного збору польових етнографічних матеріалів в окремих регіонах. Розширення територіальних меж польових досліджень було пов'язане з набуттям досвіду експедиційної роботи, поліпшенням науково-методичної підготовки, технічного забезпечення і, звісно, із тим, що райони, розташовані в безпосередній близькості до Переясла-

ва, великою мірою вже були обстежені. У жовтні 1971 р. була споряджена комплексна експедиція у Сумську та Чернігівську обл. у складі заступника директора з наукової роботи М. Н. Єрмольєва, головного архітектора М. Г. Ліхтмана, наукового співробітника Т. А. Козачковської (наказ № 27 від 08.09.1971 р.). Експедиція тривала 7 днів, із 7 по 14 жовтня включно.

Наступна експедиція у досліджуваний регіон відбулася 16–21 серпня 1977 р., але охоплювала лише Сумську обл. (наказ № 39 від 02.08.1977 р.). Її учасниками стали наукові співробітники О. І. Юзвікова, В. І. Шавейко, Л. О. Годліна, О. Р. Коломієць, водій М. І. Приходько. 20–25 лютого 1979 р. в Сумську область була виправлена ще одна етнографічна експедиція у складі М. І. Жама, Ю. М. Мисюри, М. Ф. Хоменка (наказ № 5 від 17.02.1979 р.). Ще одна експедиція на Сумщину, організована в 1984 р. (наказ № 47 від 18.10.1984 р.), тривала з 30 жовтня до 4 листопада. Її учасниками були науковці О. М. Мельник, Л. О. Годліна, І. В. Кабанова, Л. І. Кірпикін, Л. І. Доброскок, Л. В. Харченко, Л. В. Пучкова, С. С. Дембіцький, Г. І. Козій, водій М. І. Петруня.

Серед наукових відряджень окремо згадаємо стажування старшого наукового співробітника Л. О. Годліної у Дніпропетровському історичному музеї 20–27 квітня 1981 р. (наказ № 15 від 17.04.1981 р.).

Отже, регіональні етнографічні експедиції у науково-пошуковій діяльності Переяслав-Хмельницького державного історичного музею 60–80-х рр. минулого століття займали одне з провідних місць. Поважне місце серед них посіли етнографічні експедиції до Сумської, Харківської, Дніпропетровської областей. Усього за досліджуваний період сюди було здійснено 20 експедицій. Попри відносну нечисленність, вони мали високу результативність. Їх наслідком стала музеєфікація трьох пам'яток народної архітектури (двох вітряків та водяного млина) та збір великої кількості предметів музейного значення, що згодом були використанні під час створення експозицій Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни. Огляд цих музейних предметів плануємо зробити в подальших наших дослідженнях.

References

Zham, O. M., Tkachenko, N. H., Cherednichenko, L. S. (2014). Polovi etnografichni doslidzhennia Chernihivshchyny naukovtsiamy Pereiaslav-Khmelnytskoho istorychnoho muzeiu v 60–70-kh rokakh XX st.: istoriia, tematyka, rezultaty [Field ethnographic research of Chernihiv region by scientists of Pereiaslav-Khmelnytsky Historical Museum in the 60–70s of the XX century: history, topics, results]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn antiquity*. Nizhyn, Ukraine.

Zham, O. M. (2019). Spilna ekspedytsiia naukovtsiv Pereiaslavskoho ta Kyivskoho skanseniv na Chernihivshchynu v zhovtni 1960 roku: meta, tematyka, rezultaty ta podalshi perspektyvy (do 50-richchia Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy). [United expedition of scientists of Pereiaslav and Kyiv open-air museums to Chernihiv region in October 1960: purpose, subject, results and further prospects (to the 50th anniversary of the Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine)]. *Kraieznavstvo – Local History*. Kyiv, Ukraine

Petrunia, A. P., Reveha, N. M. (2018). Ekspedytsiina diialnist na Pereiaslavshchyni v 50–70 rokakh XX stolittia za ofitsiinymy dokumentamy Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav». [Expeditionary activity in the Pereiaslav region in the 50–70s of the XX century according to the official documents of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"]. *Pereiaslavika*. Pereiaslav-Khmelnytsky, Ukraine.

Reveha, N. M. (2018). Ekspedytsii do Boryspilskoho raionu Kyivskoi oblasti v 50–70 rokakh XX stolittia za ofitsiinymy dokumentamy NIEZ «Pereiaslav» [Expeditions to Boryspil district of Kyiv region in the 50–70s of the XX century according to the official documents of NHER "Pereiaslav"]. *Materialy I Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii «Problemy rozvytku kraieznavstva na*

Boryspilshchyni: tradytsii natsionalnoi kultury ta formuvannia etnos vidomosti.
Boryspil, Ukraine.

Жам Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, Київська обл., 08400, Україна).

Zham Olena M. – Ph.D. in History, leading scientific researcher of Bread Museum, National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav» (Shevchenka Street, 8, Pereyaslav, Kyiv region, 08400, Ukraine).

E-mail: zham.olena@ukr.net

EXPEDITIONS OF THE PEREYASLAV-KHMELYNYSKY STATE HISTORIC MUSEUM IN SUMY, KHARKIV, DNIPROPETRVSK REGIONS IN THE 60–80s OF THE XX CENT.: PURPOSE, SUBJECT, RESULTS

The article objective is to cover the circumstances of organizing and conducting ethnographic expeditions of the Pereyaslav-Khmelytsky State Historic Museum (since 1979 – Pereyaslav-Khmelytsky State Historic and Cultural Reserve) to the villages of Sumy, Kharkiv, Dnipropetrovsk regions in the 60–80s of the XX cent. **The scientific novelty** is that for the first time the museum expeditions to mentioned area are studied and thoroughly described chronologically. To address this issue, the order books, accounting & fund documentation of the National Historic and Ethnographic Reserve “Pereyaslav” are used. **The research methodology** is chosen in accordance with its objective. The methods of source study analysis contributed to systematization of primary information, while using systematic method promoted a comprehensive study of history of ethnographic expeditions in Sumy, Kharkiv, Dnipropetrovsk regions. Attention is paid to their background; the subject, participants and results are also analysed. It is noted the expeditions principal task was to identify showplaces of folk architecture for the Museum of Folk Architecture and Life of Middle Dnieper, as well as to collect items of museum importance for ethnographic collections acquisition. The expeditions resulted in museification of three monuments: the windmill from Krysyne village of Bohodukhiv district of Kharkiv Region, the windmill from Dovzhyk village of Lypova Dolyna district of Sumy Region, and the watermill from Hamaliivka village of Shostka district of Sumy Region. **The conclusion** suggests high efficiency of the museum expedition activity in this sphere.

Key words: Pereyaslav-Khmelytsky State Historic Museum, open-air museum, expeditionary activity, showplace of folk architecture, museification.

Дата подання: 3 січня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 18 січня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Жам О. Експедиції Переяслав-Хмельницького державного історичного музею у Сумській, Харківській, Дніпропетровській області 60–80-их рр. XX ст.: мета, тематика, результати. *Сіверянський літопис*. 2021. № 1. С. 140–145. DOI: 10.5281/zenodo.4678137.

Цитування за стандартом APA

Zham, O. Expeditions of the Pereyaslav-Khmelytsky state historic museum in Sumy, Kharkiv, Dnipropetrovsk regions in the 60–80s of the XX cent.: purpose, subject, results. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1 140–145. DOI: 10.5281/zenodo.4678137.